

Отже, у романі “Фортеця на Борисфені” розкрито не лише ознаки та особливості характерництва українських козаків, а й основні мотиви, умови та причини його конкретних проявів. Так, характерництво І. Сулими зумовлене волелюбністю й вольовою витримкою під час надлюдських тортур. Павлюк відзначається здатністю впливати на оточення і словом, і поглядом як під час звичайних розмов, так і при військових переговорах, особливо – в умовах бою. Яків Остриця одними своїми стресово-несамовитими станами й виглядом лякав ворога, і цим не раз вирішував хід битви. А винахідливість козаків під керівництвом Дмитра Гуні забезпечила таку незвичайну тактику ведення бою, що призвела до перемоги над набагато чисельнішим і краще озброєним ворогом. І ці “незрозумілості” й “таємничості” козаків не були ні надприродними, ні чаклунськими – це особливі здатності козацтва. У такий спосіб письменник підкреслив не лише героїчне в характерах козаків, а й характерництво як спільну для них характеристику, як особливість нації. Певна подібність характерництва героїв (і перш за все – видатних керівників козацтва) виявляється в процесі самооборони і звільнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко Т. Жанрові особливості мемуарного роману В. Чемериса “Це я, званий іще Чемерисом” / Тетяна Олексіївна Антоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 19. – С. 74-79.
2. Антоненко Т. Специфіка розкриття образу Марусі Чурай у повісті В. Чемериса “Засвіт встали козаченьки” / Т. О. Антоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 1. – С. 10-15.
3. Антоненко Т. Специфіка типу трагічної героїні в романі В. Чемериса “Ольвія” / Т. О. Антоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 1. – № 3. – С. 64-68.
4. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси / пер. К. Мельник; под ред. В. Антоновича. – К. : Тип. Корчак-Новицкого, 1896. – Вып. II (первая половина XVII ст.). – 439 с.
5. Романчук Л. Загадка чарівності / Л. Романчук // Київ. – 2001. – № 9-10. – С. 138-141.
6. Ромащенко Л. Інтерпретація національної історії в українській прозі ХХ століття : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.01 / Л. І. Ромащенко. – К., 2006. – 25 с.
7. Чемерис В. Фортеця на Борисфені : іст. роман / Валентин Лукич Чемерис. – К. : Український письменник, 1993. – 463 с.

УДК 821.161.2.09

ОБРАЗ КОЗАЦТВА В ПОЕЗІЇ В. МОВИ (ЛИМАНСЬКОГО)

Шевцова Л. В., аспірант

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті наголошується на тому, що у поетичному доробку В. Мови (Лиманського) провідною була тема українського козацтва, яка впродовж його творчого життя зазнала певної еволюції.

Ключові слова: поезія, образи козацтва, фольклорні мотиви.

Шевцова Л. В. ОБРАЗ КАЗАЧЕСТВА В ПОЭЗИИ В. МОВЫ (ЛИМАНСКОГО) / Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко, Украина.

В статье акцентируется внимание на том, что в поэтическом наследии В. Мовы (Лиманского) ведущей была тема украинского казачества, которая на протяжении всей его творческой жизни претерпела определенную эволюцию.

Ключевые слова: поэзия, образы казачества, фольклорные мотивы.

Shevtsova L. V. THE IMAGE OF THE COSSACKS IN THE POETRY BY V. MOVA (LYMANSKYI) / Glukhiv National Pedagogical university of the name of Alexander Dovzhenko, Ukraine.

The article considers the Ukrainian Cossacks as leading topic in the V. Mova's (Lymanskyi) hoetic heritage.

Key words: poetry, the images of the Cossacks, folklore motifs.

Козацька вольниця, що вирувала в широких українських степах, надихала не одне покоління талановитих людей, змушуючи їх шукати розгадку цього історичного, соціального й буттєвого

феномену, що став оплотом утвердження національної самосвідомості українців на багато століть. Народні пісні, думи, перекази, легенди сповнені козацькими образами, що репрезентують козацтво як лицарство, що стоїть в обороні народу, землі й віри. Поезія доби романтизму, ґрунтуючись на народнопісенних традиціях, розглядає добу козаччини, спираючись на історичну правду, в ній панує дихотомія двох світів – гідного захоплення минулим і порівняння його з нікчемним сучасним.

І хоча “першу причину до роздвоєння поглядів на козаччину дав сам <...> Котляревський” [1, с. 423], але саме в II пол. XIX ст., що позначена “глибокими внутрішньо літературними колізіями в осмисленні минулого України” [2, с. 62], відбувся перегляд “усталених романтичних уявлень про козацький період української історії” [2, с. 63]. Доба козаччини, козацькі образи в художній літературі II пол. XIX ст. були предметом дослідження П. Куліша, І. Манжури, Я. Щоголева та В. Мови (Лиманського).

Мета статті – дослідити специфіку зображення козацтва в поезії В. Мови (Лиманського), еволюцію поглядів письменника на роль козацтва в історії України.

В. Мова (Лиманський) – один із тих письменників II пол. XIX ст., які кровно й духовно належать до козацького родоводу. Народився він на Кубані (тепер Канівський р-н Краснодарського краю Російської Федерації). Його батько, Семен Іванович Мова, був сотником війська Чорноморського (належав до Стародерев’янківського куреня) – тієї частини переселеної Катериною II козацької спільноти, що залишилася після зруйнування Запорозької Січі 1775 р. У формулярному списку від 1831 р. зазначено, що одружений був “на козацькій дочці Меланії Максимовій” [4, с. 7]. На той час сотник був лише другим у ряду (після хорунжого) офіцерським чином, а куренем офіційно називалися козаці поселення, які згодом після реформи 1842 р. перейменували в станиці.

Слід зазначити, що батько майбутнього письменника підтримував товариські стосунки з відомим драматургом і визначним культурно-громадським діячем Кубанського краю, наказним отаманом Чорноморського козацького війська Я. Кухаренком. Останній на хуторі Солодкий Лиман, де мешкала сім’я С. Мови, мав риболовецьке господарство, а відтак, коли приїздив у свої володіння, зупинявся зазвичай у свого приятеля. Отож, коли 1 жовтня 1852 р. наказний отаман Я. Кухаренко, звернувся до підпорядкованих йому офіцерів із закликом віддавати дітей до новостворених окружних училищ, його приятель теж відправив свого дванадцятирічного сина до одного з таких закладів – Уманського дворічного училища.

Сам В. Мова особисто навряд чи підтримував тісні стосунки з Я. Кухаренком, однак не можна не погодитися з В. Чумаченком, коли він зауважує, що постать автора популярної в ті часи комедії “Чорноморський побит” мала неабиякий вплив на його формування як письменника [5, с. 7]. Окрім того, немає жодного сумніву, що саме середовище, в якому ще панував козацький дух, у якому ще жива була пам’ять про козацьку волю, наклало відбиток на подальшу долю митця, на його свідомий вибір писати українською мовою.

Тож не дивно, що літературний дебют В. Мови присвячений козацтву. Йдеться про поезію “І бачу я тоді широке синє море...”, яка, на думку дослідників творчості поета, є уривком із масштабнішого його твору. Уперше вірш було надруковано в журналі “Основа” 1861 р. за підписом “Козак В. Мова”. Автор малює картину, коли “гурт човнів” козацьких, переборюючи стихію моря, що “лютує, стогне”, прямує вперед завдяки згуртованості, бо “кожний піну б’є, і кожний хвилю рве...”. Але мотив тужливого передбачення завершує мініатюру: “Я чую голос їх... я бачу – потопають!..” Письменникові довелося бути свідком того, як відбувалося класове розшарування, як розпадався усталений віками військово-патріархальний устрій, на зміну якому приходили нові капіталістичні відносини. Отже, мотив загибелі козацтва на прикладі невеличкої жменьки, що бореться зі стихією, більш ніж символічний.

1862 р. журнал “Основа”, єдиний на той час україномовний часопис, перестає існувати, але письменник не припиняє своєї літературної діяльності. 1868 р. з’являється поема “Троїсте кохання”, в підзаголовку якої зазначено: “Пісні про кохання, зраду і зваду”. У творі відчутні фольклорні мотиви. Хоча, з іншого боку, за сюжетом вона нагадує Шевченкову “Титарівну”. Особливу увагу варто звернути на вступну частину, де зображена сцена козацької чорної ради. Саме тут В. Мова чи не вперше вказує на тенденції, котрі, на його думку, у майбутньому зруйнували козацтво як могутню силу, що стояла на захисті інтересів народу, рідної землі й православної віри. Мається на увазі руйнація усталених законів славетного лицарства. Змодельований автором образ козацтва – це вже не дружна ватага, а розірвана навпіл юрба. Представники старшого покоління – статечні запорожці – заради збереження влади порушують загальноприйняті січові демократичні порядки. Жодним чином не дбає про збереження давніх традицій і молодше покоління, яке прагне лише “слави здобувати, польські землі грабувати”. Поет подає вступну частину, де зображується картина чорної ради, у гумористично-саркастичних тонах, що так нагадує окремі сцени з “Енеїди” І. Котляревського, але висновок звучить аж вкрай гірко: “...І багачко лиха вдіє гайдамацька згря: не то Польща і Вкраїна лишенька зазнає!” [5, с. 28].

В основі твору лежить близький до фольклорних творів сюжет про те, як козак збезчестив трьох дівчат, за що й був убитий з намови. У такий спосіб на прикладі перелюба й розбишаки Кліма митець

намагається продемонструвати звиродіння й деградацію козацтва загалом, зображує трансформацію запорожця в гайдамаку (це слово в живій народній мові було синонімом розбійника). Протиставляючи нове покоління козаків чесним і працьовитим хліборобам, він називає їх хижими й ледачими бурлаками, позаяк козацтво, на його думку, перестало бути захисником знедолених і християн, перебравши на себе інші ролі, що суперечили народним ідеалам.

Продовжує цю ідею В. Мова своїм майже хрестоматійним твором “Козачий кістяк”, що створений, як зазначає автор, на століття зруйнування Січі. У цій поезії козацтво постає руйнівною силою, яка бунтами і війнами посилала розкол українського народу, ослабила його. Поет моделює історичний поступ козацтва від часів виникнення козацької вольниці до його знищення царатом. Твір подано у формі ліро-епічної оповіді, що розпочинається оригінальним сюжетно вмотивованим зачином: селянин, працюючи в полі, виорує козачий кістяк з усіма обладунками. Ця дивна знахідка викликає в козацького нащадка роздуми. Оповідь ведеться від імені селянина, а надалі авторське “я” трансформується в образ хлібороба. Для В. Мови, який вбачав свій громадський обов’язок у щоденній тяжкій праці на користь загалом, подібна трансформація ліричного героя “трудівник – козацький нащадок – поет” не є надуманою. Діалог авторського “я” з уявним героєм дає змогу розкрити дві позиції, що стають на прю в душі поета і кожного з нас: козацтво – це вільне й хоробре вояцтво, що захищало народ, чи “мрево нікчемне”, що залишило “слави кривавої шум та тяжке кріпацтво на горі і глум!..” [5, с. 64].

У поезії автор проголошує власне кредо, де лицарський стяг – “народне щастя”, міць і сила – “високая думка”, а зброя – чесна мова. В останніх рядках поезії виразно звучать культурницькі ідеї, добре засвоєні ще в часи зібрань Харківської громади, що займалася культурно-освітньою діяльністю:

...Над силу ума
Вже дужчої сили –
Й на світі нема;
І треба нам добре
У тямку те взять,
Що вчена громада –
Могутня рать:
Як стануть у лаву
Такі вояки,
То більше зрятьють,
Аніж козаки! [5, с. 64].

Зазначимо, що вперше в українській класичній літературі саме В. Мовою було здійснено відхід від загальноприйнятого романтично-ідеалістичного зображення козацтва. Як пам’ятаємо, вірш П. Куліша “Слава” датовано 1876 р. Саме в ньому він зауважує: “Не поляже, кажеш, слава? Ні, кобзарю брате! Прокляла своє козацтво Україна-мати...”. Автор продовжить цю думку в збірці “Хутірня поезія” (1882). Схожі мотиви лунають і в поезії І. Манжури “Декому” (1881). Отож, В. Мова зробив це принаймні на рік раніше за своїх попередників. Але якщо взяти до уваги гіпотезу В. Чумаченка, котра полягає в тому, що “Козачий кістяк” було написано не в 1875 р., а в часи перебування поета в Харкові (1863–1865 рр.) [6, с. 61–62], то твори наступників, які розвинули і продовжать цю ідею, а саме П. Куліша, І. Манжури, з’являються більш, ніж за десяток років.

Завершив навчання в університеті письменник 1869 р., захистивши дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата прав. Слід було повертатися до Катеринодара, глухого закутка Російської імперії. Отож, з’являється вірш “На прощання з Україною”, в якому виразно звучить мотив туги і прощання. Саме Україна асоціюється в поета з рідною землею, бо кровні й духовні його козацькі корені саме тут, де “лилась кров козача”, “де військо народнее колись грасувало” й “полягало в надії на волю”. Але погляд на козацтво і його роль в історії України у В. Мови, як уже йшлося, двоякий: бо “роки гетьманщини” “з людським горем, слізьми, кров’ю й славою прожиті”. Це той період, що мав і позитивні, й негативні тенденції:

Там рухавість, там боротьба,
Там кормиґа й воля,
Там і тужить, і регоче
Українська доля! [5, с. 56].

Але той період, де “життя скрізь бурує, там народ рухас”, хоч і складний, але набагато кращий, ніж сучасний поетові, коли спить “злиденна Україна”, бо на ній “Москва панує вкупі з ляхами”, а “все <...> святее, відкинуте, зневажене, мов злес, лихес...”. Для В. Мови “козацькі часи ще не втратили <...> свого чару, <...> раз-у-раз постають перед ним видива воявничих і бурхливих козацьких часів, і він не може відірвати від цього романтичного ідеалу свого замороженого погляду” [3, с. 11]. Але письменник не романтизує їх, тверезо оцінюючи наслідки бунтів та повстань. Ю. Шевельов стверджує: “Людина ця не тільки фактично була, а й відчувала себе нащадком запорізьких козаків!” [3, с. 11].

Козацька минувшина живе для поета скрізь. Особливо щемливі ноти радості від повернення в Україну звучать у вірші “На Дніпрі” (1878), коли митцеві випала нагода приїхати до Києва. В. Мові доводилося жити ніби подвійним життям – звичайного службовця й українського письменника, віддаючи улюбленій справі поодинокі години відпочинку. Але він не полишав писати, й їдучи до Києва, мав надію налагодити творчі стосунки, а також видати збірку своїх поезій, але не склалося. Краса Дніпра, його велич сколихнули в душі давні роздуми над козацькою минувщиною, бо Дніпро – це не лише “краса України”, а й “питимий батько козаків, старезний свідок славних днів і бід народних та руїни!..”. Такими відчутними, душевно зримими є ноти щирого захоплення й поваги, що звучать в останніх рядках вірша:

Тебе я серцем привітаю,
І уклоняюся тобі я!
До тебе руки простягаю,
А серцем плачу і радію! [5, с. 67].

Як уже йшлося, В. Мова кровно і духовно відчував нерозривний зв'язок із козацтвом. Тому так болісно звучать мотиви однієї з останніх його поезій “Заповіт заслання” (1890), що являє собою “своєрідний заповіт поетів” [5, с. 12]. Образ козака-засланця асоціюється з постаттю автора, і хоча заслання було результатом життєвих обставин, але від того не менш безрадісним, оскільки митець болів душею через те, що “марно згинув”, “відмучивсь дряво”. Ліричний герой “зоставив братам вольним щирий заповіт”:

Не давайте ж у руки
Катам України
Не давайте на муки,
Бийтесь до загибелі! [5, с. 82].

Отже, на зміну культурницьким ідеям приходять заклики до боротьби.

Аналізуючи поетичні твори В. Мови, спостерігаємо генезу ідеології письменника у ставленні до козацтва. Перші спроби, які за своєю суттю і способом зображення близькі до фольклорних, а також творів Т. Шевченка, репрезентують В. Мову-романтика, в пізніших, де ще спрацьовують набутки “харківської” школи, спостерігаємо “тверезі ідеали доби малих справ, пісні ідеали каганцувального культурництва” [3, с. 11], але шляхом глибоких роздумів, на прикладі власного життя автор приходив до ідеї боротьби за долю народу, за долю України, тому “патос національно-визвольного руху <...> з особливою силою спалахнув у його політично-поетичному заповіті” [3, с. 13].

Важливою рисою поетичного стилю письменника Ю. Шевельов вважав “розумовість поезії” [3, с. 17], наголошуючи перш за все на тому, що поезії В. Мови – це “передусім міркування на теми історично-філософські, публіцистичні, злободенно-політичні, навіть літературно-критичні, <...> але над усім цим панує думка” [3, с. 17]. І. Франко теж відзначав, що твори В. Мови хоч і “не однакової вартості, та всі вони свідчать про неабиякий талант, визначаються не раз свіжими малюнками <...> і смілою думкою, котра іноді навіть заглушує голос чуття і творчої фантазії” [7, с. 257]. І цим він суттєво відрізняється і від своїх попередників, і від сучасних йому митців.

Відтак можна дійти висновку, що в поетичному доробку В. Мови образ козацтва зазнавав еволюції протягом усього його творчого життя. Лицарем однієї ідеї називав митця Ю. Шевельов, зазначаючи, що “він вужчий від багатьох своїх сучасників. <...> Вужчий, але зате може щільніший. І зрештою не такий уже вузький, бо і сама ця ідея, слугою і паладином якої був Мова, досить широка, і досить широко він її розумів і сприймав. Це ідея вільної батьківщини, ідея, що охоплює і минуле, і сучасне, і майбутнє народу” [3, с. 14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан; упоряд., передм. та приміт. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – 423 с.
2. Історія української літератури ХІХ століття : у 2 кн. : підруч. / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – 712 с.
3. Мова В. С. (Лиманський). Твори / Василь Семенович Мова; ред. і вст. ст. Ю. Шевельова. – Мюнхен : Дніпрова Хвиля, 1968. – 382 с.
4. Мова (Лиманський) В. Из литературного наследия / В. Мова; составл., предисл., коммент. и научн. ред. текстов В. К. Чумаченко. – Краснодар, 1995. – 244 с.
5. Мова (Лиманський) В. Старе гніздо й молоді птахи / В. Мова; упоряд., авт. передм. та приміт. О. Ф. Ставицький. – К. : Дніпро, 1990. – 421 с.
6. Чумаченко В. К истории одного поэтического посвящения: Баллада В. Мовы (Лиманского) “Казачьи кости” / В. Чумаченко // Культурная жизнь юга России. – 2010. – № 3 (37). – С. 61-62.
7. Франко І. Твори : в 20 т. – К. : Держлітвидав України, 1955. – Т. XVII. : літ.-крит. ст. – 387 с.